

The effect of Qarz al-Hasna facilities on macroeconomic variables

Asiyeh Edraki*

Mahdi Jafari**

Seyed Javad Emadi***

Abstract

Standpoint of Islamic, Qarz al-Hasna, as an effective tool, has played an active role in solving the economic problems of society by establishing the flow of money from the rich to the low-income classes and by changing the pattern of production, increasing employment and meeting the essential needs of the needy. Considering this issue and based on theoretical discussions that testify to the positive effect of Qarz al-Hasna on the country's economy and economic variables, This paper seeks to investigation of the role of Qarz al-Hasna facilities on macroeconomic variables in Iran. For this purpose, using the time series data of 1989-2019 and Autoregressive distributed lag (ARDL) model has been used. The empirical study shows that according to the emphasis of verses and hadiths and other descriptive analytical studies on the importance of Qarz al-Hasna and its positive effect on economic variables, in Iran economics, granting of credit facilities by banks and credit institutions in the form of Qarz al-Hasna has a positive effect on macroeconomic variables. Of course, close supervision of the Central Bank on type of allocation of these facilities is a necessary condition for the success of Qarz al-Hasna facilities. All models have been approved in the short and long term.

Keywords: Qarz al-Hasna facilities, Macroeconomic variables, Iran economics, Autoregressive distributed lag model.

---

* Assistant Professor of Management and Accounting Department, Faculty of Management and Accounting, Kooshyar university, Rasht; Iran (Corresponding Author).

asiyeedraki@kooshyarresearches.com

 000-0002-7628-1625

** Assistant Professor of Accounting Department, Faculty of Management and Accounting, Tolo Mehr University, Qom, Iran.

Jafari@tolouemehr.ac.ir

 0000-0002-0040-0018

*** Assistant professor of finance department, Faculty of Accounting, Rahbord shomal University, Rasht, Iran.

j.emadi.p@rahbordshomal.ac.ir

 0000-0001-5308-8892

Received: 2022/07/28

Accepted: 2022/12/31

تأثیر تسهیلات قرض الحسنه بر متغیرهای کلان اقتصادی

آسیه ادراکی*

سیدجواد عمادی**

مهدی جعفری***

چکیده

از دیدگاه اسلام، قرض الحسنه به عنوان ابزاری مؤثر، با برقراری جریان پول از طبقات ثروتمند به طبقات کم درآمد و با تغییر الگوی تولید، افزایش اشتغال و تأمین نیازهای ضروری نیازمندان، نقش فعالی در راستای حل مشکلات کلان اقتصادی جامعه دارد. با توجه به این موضوع و بر اساس مباحث نظری که گواه بر تأثیر مثبت قرض الحسنه بر اقتصاد و متغیرهای اقتصادی است، مقاله حاضر به دنبال بررسی نقش تسهیلات قرض الحسنه بر متغیرهای کلان اقتصادی در ایران است. برای این منظور، از داده‌های سری زمانی ۱۳۹۸-۱۳۶۸ و روش خودهم‌بسته با وقفه توزیعی بهره‌جسته است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که با توجه به تأکید آیات و روایات و دیگر مطالعات تحلیلی-توصیفی در باب اهمیت قرض الحسنه و تأثیر مثبت آن بر متغیرهای اقتصادی، در اقتصاد ایران نیز اعطای تسهیلات اعتباری بانک‌ها و مؤسسات اعتباری در قالب قرض الحسنه، تأثیر مثبتی بر متغیرهای اقتصاد کلان دارد؛ البته نظارت دقیق بانک مرکزی بر چگونگی تخصیص این تسهیلات، شرط لازم و ضروری موفقیت تسهیلات قرض الحسنه است. تمام مدل‌ها به لحاظ کوتاه‌مدت و بلندمدت تأیید شده‌اند.

واژگان کلیدی: تسهیلات قرض الحسنه؛ متغیرهای اقتصاد کلان؛ اقتصاد ایران؛ مدل خودهم‌بسته با وقفه توزیعی.

* استادیار گروه مدیریت و حسابداری، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه غیرانتفاعی کوشیار، رشت، ایران (نویسنده مسئول).

asiyeedraki@kooshyarresearches.com 0000-0002-7628-1625

** استادیار گروه حسابداری، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه غیرانتفاعی طلوع مهر، قم، ایران.

Jafari@tolouemehr.ac.ir 0000-0002-0040-0018

*** استادیار گروه مالی، دانشکده حسابداری، دانشگاه غیرانتفاعی راهبرد شمال، رشت، ایران.

j.emadi.p@rahbordshomal.ac.ir 0000-0001-5308-8892

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۱۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۰۶

مقاله برای اصلاح به مدت ۷ روز نزد نویسندگان بوده است.

مقدمه

قرض الحسنه به عنوان راهکاری برای حذف ربا از جامعه از دیرباز مورد توجه جوامع مختلف بوده است. در عین حال، قرض الحسنه یکی از ابزارها و راهکارهای اصلی مورد نظر اسلام برای حذف ربا از جامعه است. مسلمانان سعی می‌کنند به دستورات شرع مانند استفاده از پول مازاد خود برای اعطای قرض الحسنه عمل کنند و از دادن وام بابت بهره (ربا) خودداری کنند. یکی از تفاوت‌های اساسی مکتب اقتصادی اسلام با دیگر مکاتب اقتصادی، توجه خاص به نیازمندان، آسیب‌دیدگان و اقشار ضعیف جامعه است که برای تأمین نیازهای معیشتی آنان، راهکارهای انسانی و مناسب شأن و کرامت انسان در نظر گرفته است. یکی از این راه‌ها، اعطای قرض بدون بهره و به اصطلاح قرض الحسنه است. اهمیت تسهیلات قرض الحسنه به این نکته برمی‌گردد که راهکار مقابله با آثار منفی نرخ بهره (ربا) است. ربا یکی از عوامل اصلی بروز بحران‌های اقتصادی در جهان و افزایش بیکاری و کاهش رشد اقتصادی کشورهاست (صمصامی، ۱۳۸۹).

اعطای قرض الحسنه از جمله توصیه‌های اسلامی است که به صراحت در آیات متعدد قرآن مورد تأکید قرار گرفته است. در قانون عملیات بانکی بدون ربا، قرض الحسنه در کنار صدقات، عقود مبادله‌ای و مشارکتی به عنوان یکی از جایگزین‌های ربا در تجهیز و تخصیص منابع معرفی شده است. نظام اقتصادی اسلام، قرض الحسنه را به عنوان یکی از شیوه‌ها و ابزارهای مؤثر برای کاهش نابرابری توزیع درآمد در نظر گرفته است که با برقراری جریان پول از طبقات ثروتمند به سمت طبقات کم‌درآمد و ایجاد زمینه تغییر الگوی تولید، افزایش اشتغال و تأمین نیازهای ضروری طبقات یادشده، نقش فعالی در حل مشکلات اقتصادی جامعه دارد (هادوی‌نیا و بافرانی، ۱۳۹۵). از بارزترین آثار مثبت قرض الحسنه بر متغیرهای اقتصادی، اثر آن بر پس‌انداز است. پس‌انداز در واقع ترجیح فایده نهایی مصرف و قدرت خرید آینده به حال است که پیش‌بینی افراد از آینده و در واقع میزان بازدهی پس‌انداز در آینده، بر این رفتار بسیار مؤثر است. در علم اقتصاد متعارف، بازدهی مادی مدنظر قرار می‌گیرد، اما در جامعه اسلامی و رفتار فرد مسلمان، بازدهی معنوی و اخروی از عوامل مؤثر در تصمیم‌گیری‌هاست.

فرد مسلمان درآمد قابل تصرف را به مصرف حال (مصرف شخصی، صدقات، انفاقات و ...) و پس‌انداز تقسیم می‌کند و چون قرض ربوی حرام است، پس‌انداز را نیز به دو قسم می‌کند.

۱. قرض الحسنه.

۲. سرمایه‌گذاری و مشارکت برای کسب سود.

از آنجاکه ثواب زیادی برای قرض الحسنه در متون اسلامی گفته شده است، انتظار اختصاص بخشی از پس‌انداز به این عمل پسندیده خلاف واقع نیست (عبادی و جعفری، ۱۳۹۹). همچنین، اگر وجوه قرض الحسنه صرف خرید کالاهای مصرفی ضروری شود، تقاضا برای کالاهای ضروری افزایش می‌یابد و اگر عرضه این کالاها باکاهش باشد، مازاد تقاضا موجب افزایش قیمت و بلافاصله باعث افزایش تقاضا برای کار و در نتیجه، افزایش اشتغال، افزایش تولید و بازگشت قیمت به میزان اولیه می‌شود، اما اگر عرضه این نوع کالاها بی‌کاهش باشد، تنها اثر قرض الحسنه، افزایش قیمت کالاهای مزبور و تورم خواهد بود؛ البته حکومت اسلامی موظف است که همراه با گسترش نهاد قرض الحسنه، زمینه‌ای فراهم آورد تا همگام با افزایش تقاضا برای کالاهای مزبور، تولید آن‌ها نیز افزایش یابد (حبیبیان نقیعی، ۱۳۸۱). با توجه به اهمیت قرض الحسنه از دیدگاه اسلام و گسترش آن در جوامع اسلامی، انتظار می‌رود بررسی تأثیر آن بر متغیرهای کلان اقتصادی گامی در راستای تقویت ادبیات نظری موجود و زمینه‌ساز استفاده بهینه از آن در مقام اجرای سیاست‌های اقتصادی باشد.

هدف این نوشتار، تبیین اجمالی نهاد قرض الحسنه در ایران است که با اشاره به مفهوم و اهمیت قرض الحسنه و تأثیر آن بر متغیرهای مهم اقتصاد کلان، در جست‌وجوی بررسی میزان اثربخشی و قابلیت استفاده از آن در راستای دستیابی به ثبات اقتصادی پایدار است. با توجه به اینکه مطالعه جامعی به بررسی تأثیر تسهیلات قرض الحسنه بر متغیرهای کلان اقتصادی نپرداخته است، هدف این مقاله، بررسی تأثیر تسهیلات قرض الحسنه بر متغیرهای کلان اقتصادی مانند تولید ناخالص داخلی، نرخ تورم، نرخ بیکاری و ضریب جینی است. فرضیه‌های این مطالعه به شرح زیر است.

فرضیه نخست: افزایش تسهیلات اعطایی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری در قالب قرض الحسنه باعث افزایش رشد اقتصادی می‌شود.

فرضیه دوم: افزایش تسهیلات اعطایی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری در قالب قرض الحسنه باعث کاهش تورم می‌شود.

فرضیه سوم: افزایش تسهیلات اعطایی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری در قالب قرض الحسنه باعث کاهش بیکاری می‌شود.

فرضیه چهارم: افزایش تسهیلات اعطایی بانکها و مؤسسات اعتباری در قالب قرض الحسنه باعث کاهش نابرابری درآمد می‌شود. مقاله در ۴ بخش تهیه شده است که پس از مقدمه، به مرور مهم‌ترین مطالعات انجام شده می‌پردازد. در بخش دوم چهارچوب نظری تحقیق و در بخش سوم طراحی الگو و تجزیه و تحلیل آن تبیین شده است و بخش پایانی به بحث و نتیجه‌گیری اختصاص دارد.

۱. مروری بر مطالعات انجام شده

هادوی‌نیا و عرب بافرانی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «قرض الحسنه در اقتصاد اسلامی»، به روش تحلیلی-توصیفی، بیان کرده‌اند که یکی از آموزه‌هایی که در اسلام بر آن تأکید فراوان شده، مسئله قرض و قرض الحسنه است. قرض الحسنه یکی از اصول مهم اقتصادی است که دین اسلام برای آن اهمیت فراوانی قائل شده است. قرض الحسنه با مشخصه‌های خاصی مانند اخلاص، بدون ربا بودن، از مال حلال قرض دادن و بدون منت بودن شناخته می‌شود. یزدانی (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «قرض الحسنه و نقش آن در رفع نیازهای اجتماعی و اقتصادی»، به روش تحلیلی-توصیفی به تبیین ماهیت قرض الحسنه و آثار اجتماعی و اقتصادی در این شیوه تأمین مالی پرداخته است.

هادوی‌نیا و عرب بافرانی (۱۳۹۵) در مطالعه‌ای به بررسی مزایا و آثار اجتماعی و اقتصادی اوراق قرض الحسنه پرداخته‌اند. نتایج پژوهش نشان داد که اوراق قرض الحسنه دربردارنده مزایایی مانند شفافیت و هماهنگی با ماهیت قرض الحسنه، اجتناب از ربا، فقرزدایی، تأمین مالی طرح‌های کلان و عمومی، قابلیت انعطاف قدرت نقدینگی، استفاده به‌عنوان وثیقه، مدیریت ریسک و جنبه بین‌المللی است. نقدینگی موجود در صندوق‌های قرض الحسنه یا تسهیلات قرض الحسنه با توجه به تأمین سرمایه در گردش لازم برای تولیدکنندگان، نقش مؤثری در ایجاد و تداوم اشتغال در سطح جامعه دارد.

حبیبیان نقیعی (۱۳۸۴) در مقاله‌ای با عنوان «قرض الحسنه و راهبرد تأمین نیازهای اساسی»، با روش تحلیلی-توصیفی، به این نتیجه می‌رسد که نهاد قرض الحسنه با راهبردهای ناظر بر رشد (راهبردهای پولی، اقتصاد باز، صنعتی شدن و انقلاب سبز) و نیز راهبردهای سوسیالیستی سازگاری ندارد، بلکه با راهبردهای توزیع مجدد درآمدها به‌ویژه راهبرد تأمین نیازهای اساسی، سازگاری شایان اعتنایی دارد و مواردی مانند توزیع متناسب درآمدها، افزایش کارایی طبقات پایین درآمدی، ایجاد

انگیزه کار و تلاش، بهبود شاخص‌ها، تأمین نیازهای تولیدی و خدماتی از جمله عوامل سازگاری نهاد قرض‌الحسنه و راهبرد تأمین نیازهای اساسی است.

مطیعی (۱۳۹۳) در مقاله خود با عنوان «قرض‌الحسنه و نقش آن در تحقق اقتصاد مقاومتی (با تأکید بر فرمایشات مقام معظم رهبری)»، با روش تحلیلی-توصیفی به تأثیر نهاد قرض‌الحسنه بر متغیرهای مهم اقتصادی پرداخته است که به اختصار به نقش قرض‌الحسنه بر مصرف، توزیع درآمد، پس‌انداز، خلق پول و دیگر متغیرهای اقتصادی اشاره می‌کند. در این مقاله، بارزترین آثار مثبت قرض‌الحسنه بر متغیرهای اقتصادی، اثر آن بر اشتغال، تولید و کاهش تورم است که تأمین امنیت اقتصادی را دربردارد که به تبع آن، بی‌ثباتی مالی در اقتصاد را کاهش می‌دهد.

سعیدی (۱۳۸۸) در مقاله خود با عنوان «ارزیابی نقش تسهیلات شبکه بانکی در رشد اقتصادی»، نشان می‌دهد که تسهیلات بانکی به عنوان مکمل سرمایه تولیدکننده، نقش مهمی در سرمایه‌گذاری و رشد تولید دارد. در این مقاله، از دو روش توصیفی و پیمایشی استفاده و از طریق تحلیل رگرسیون و مدل پنل دیتا^۱ به تجزیه و تحلیل داده‌ها پرداخته شده است. جامعه آماری این پژوهش همه بانک‌های فعال استان گلستان در سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۷۷ (شامل ۱۱ بانک تجاری و تخصصی) بوده است.

موسویان و ورمرزیاری (۱۳۹۱) به بررسی ارتباط میان تأمین مالی بانکداری بدون ربا و رشد اقتصادی در ایران با استفاده از روش خودهم‌بسته با وقفه‌های توزیعی و داده‌های فصلی در دوره ۱۳۸۰-۱۳۹۰ پرداخته‌اند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد، بانکداری بدون ربا اثر معناداری بر رشد اقتصادی دارد.

نظرپور و همکاران (۱۳۹۲) به بررسی رابطه میان رشد اقتصادی، شاخص‌های بانکداری اسلامی (سیستم بانکداری غیرربوی) و نابرابری اقتصادی با استفاده از مدل رگرسیونی و شناسایی عوامل تأثیرگذار بر متغیر جایگزین نابرابری اقتصادی (یعنی ضریب جینی) در کشورهای منتخب اسلامی در دوره ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۹ پرداخته‌اند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد سیستم بانکداری غیرربوی تأثیر معناداری بر کاهش فقر و سطح نابرابری اقتصادی دارد.

مهرگان و خوش‌اخلاق (۱۳۹۵) به بررسی رابطه کوتاه‌مدت و بلندمدت تأثیر تسهیلات قرض‌الحسنه بر توزیع درآمد در ایران با استفاده از داده‌های سری زمانی میان سال‌های ۱۳۹۱-۱۳۶۳ و روش مدل خودهم‌بسته با وقفه‌های توزیعی^۲ پرداخته‌اند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد تسهیلات قرض‌الحسنه اثر معناداری بر بهبود توزیع درآمد دارد. در این مطالعه، ضمن تأکید

بر احیای سنت الهی قرض الحسنه، پیشنهاد می‌شود با اجرای سیاست‌های تشویقی مناسب و بیان آثار معنوی و پاداش اخروی این عمل حسنه، انگیزه افراد را در سپرده‌گذاری این نوع حساب‌ها بیش از گذشته افزایش داد و با کاهش نرخ ذخایر قانونی سپرده‌های قرض الحسنه و نظارت دقیق در واگذاری تسهیلات به اقشار نیازمند، در راستای بهبود توزیع درآمد و کاهش شکاف طبقاتی در جامعه گام برداشت.

ایزدخواستی (۱۳۹۷) به بررسی تأثیر تسهیلات قرض الحسنه بر توزیع درآمد در ایران با استفاده از تکنیک‌های توابع عکس‌العمل تحریک^۳ و تجزیه واریانس^۴ در دوره ۱۳۹۲-۱۳۶۳ پرداخته است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد وقوع شوک مثبت در لگاریتم تسهیلات قرض الحسنه بانک‌ها و مؤسسه‌های اعتباری غیربانکی تا یک نیم‌دوره باعث افزایش نابرابری و پس از آن تا دوره دهم باعث کاهش نابرابری درآمد شده؛ هرچند کاهش نابرابری درآمد ناچیز بوده است. همچنین، نتایج تجزیه واریانس نشان می‌دهد که سهم لگاریتم تسهیلات قرض الحسنه بانک‌ها و مؤسسه‌های اعتباری غیربانکی در توضیح ضریب جینی، ۳۰/۵ درصد بوده است.

عبادی و جعفری (۱۳۹۹) به روش توصیفی و تحلیل محتوا با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و مطالعات اسنادی، ضمن بیان مفهوم توسعه و تبیین راهبردهای توسعه اقتصادی، رابطه قرض الحسنه را با متغیرهای اساسی اقتصاد مانند توزیع درآمد، مصرف و پس‌انداز بررسی کرده‌اند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد میان نهاد قرض الحسنه و راهبردهای توزیع مجدد به‌ویژه راهبرد تأمین نیازهای اساسی، رابطه سازگار وجود دارد.

هاکان و کاپتانچی^۵ (۲۰۱۷) در مطالعه خود با عنوان «اثرات بانکداری اسلامی بر اشتغال»، بیان کردند که بانکداری اسلامی به لطف اصول حاکمیتی خود تأثیرات مثبتی بر اقتصاد دارد. این مطالعه به‌طور مقایسه‌ای رابطه میان وام‌های بانکی تجاری اسلامی و خصوصی و اشتغال بخشی در اقتصاد ترکیه را با استفاده از روش علیت گرنجر بررسی می‌کند. نتایج نشان می‌دهد وام‌های ارائه‌شده بانکداری اسلامی بر اشتغال در بخش‌های تولیدی و ساختمانی تأثیر مثبت می‌گذارد.

مشتاق احمد و بوخاری^۶ (۲۰۱۷) در پژوهش خود با عنوان «مفهوم قرض الحسنه و اقدامات آن در صنعت بانکداری اسلامی پاکستان»، با روش تحلیلی-توصیفی بیان کردند که قرض الحسنه یکی از ویژگی‌های اصلی نظام اقتصاد اسلامی به شمار می‌آید. آن‌ها توصیه کردند که در بخش بانکی می‌توان از قرض الحسنه برای بهبود اقتصاد استفاده کرد. در این مقاله، استفاده از قرض الحسنه از دیدگاه بانک‌های اسلامی در پاکستان بررسی و مشاهده شده

است که با در نظر گرفتن محدودیت‌های صنعت، در حال حاضر هیچ بانک اسلامی قرض را به‌عنوان یک محصول ارائه نمی‌دهد، اما در برخی محصولات مانند حساب جاری، سپرده‌های کوتاه‌مدت، ضمانت‌نامه و اعتبار اسنادی از قرض الحسنه استفاده می‌شود. ساختار این محصولات نیز مورد مطالعه قرار گرفته و اقدامات اصلاحی در پرتوی شرع پیشنهاد شده است. این مقاله می‌گوید می‌توان از قرض الحسنه به‌عنوان ابزاری برای دستیابی به اهداف نظام اقتصادی-اجتماعی اسلام استفاده کرد.

بوخاتم و بن‌موسی^۷ (۲۰۱۸) به بررسی تأثیر بانکداری اسلامی بر رشد تولید ناخالص داخلی با استفاده از مدل‌های پنل دیتای هم‌نباشستگی در کشورهای منتخب منا در دوره ۲۰۱۴-۲۰۰۰ پرداخته‌اند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد توسعه مالی اسلامی می‌تواند رشد اقتصادی را افزایش دهد درحالی‌که این ساختار نهادی توسعه نیافته مانع این تأثیر مثبت می‌شود.

باث عطاالله^۸ (۲۰۱۹) با روش تحلیلی-توصیفی به بررسی تأثیر بانک‌های اسلامی بر تولید ناخالص داخلی در دبی پرداخته است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد بانک‌ها و منابع مالی اسلامی، تولید ناخالص داخلی را به‌اندازه زیادی افزایش می‌دهند.

با بررسی مطالعات داخلی و خارجی درمی‌یابیم که مطالعه جامعی به بررسی تأثیر تسهیلات قرض الحسنه بر متغیرهای کلان اقتصادی (تولید ناخالص داخلی، نرخ تورم، نرخ بیکاری و نابرابری درآمد) نپرداخته است. با توجه به اهمیت تأثیر تسهیلات قرض الحسنه بر متغیرهای کلان اقتصادی، این مطالعه به بررسی تأثیر تسهیلات قرض الحسنه بر متغیرهای کلان اقتصادی فوق پرداخته است.

۲. مبانی نظری

در نظام مالی اسلام با توجه به حرمت ربا در اسلام، عقد قرض الحسنه همواره به‌عنوان جایگزینی مؤثر در راستای تعدیل ثروت طبقه مرفه و کمک به اقشار نیازمند برای تأمین مالی در فعالیت اقتصادی معرفی می‌شود. این موضوع تا آنجا مورد توجه بوده که در رغبت و گسترش آن، آثار مادی و معنوی فراوانی ذکر شده است. اسلام معتقد است آنچه دوام و بقای هر حکومتی به آن وابسته است، ایجاد زمینه‌های بسط عدالت در جامعه است و از لوازم اصلی حرکت به سوی رشد و کمال، ایجاد وسعت در معیشت برای زندگی مردم است (تابلی، ۱۳۹۲). با توجه به چنین اهدافی، بانکداری اسلامی در سطح جهان در سال‌های اخیر گسترش شتابانی یافته است و

ابزارهای مالی و بانکی مطابق با شریعت نیز جهان اسلام را به سرعت درنوردیده‌اند (نوری احمدآبادی، ۱۳۹۰) که تسهیلات قرض‌الحسنه یکی از این ابزارهاست.

۲-۱. مفهوم قرض‌الحسنه و اهمیت آن از دیدگاه اسلام

قرض‌الحسنه عقدی است که به واسطه آن مالی از ملکیت قرض‌دهنده خارج و به قرض‌گیرنده منتقل می‌شود و در مقابل، ذمه قرض‌گیرنده به بازپرداخت عین یا مثل یا قیمت آن مال مشغول می‌شود (حسبیبان نقیبی، ۱۳۸۱).

خداوند متعال در قرآن مجید از جمله سوره‌های تغابن، حدید، بقره، مائده و... اهمیت قرض و فضیلت آن را بیان می‌کند.

سوره تغابن آیات ۱۷ و ۱۸: «إِنْ تُقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ؛ اگر به خدا وام نیکو بدهید، آن را برای شما چند برابر می‌کند و شما را می‌آمرزد و خدا، سپاسگزار، بردبار، دانای نهان و آشکار، عزیز و استوار است».

سوره حدید آیه ۱۸: «إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفْ لَهُمْ وَ لَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ؛ برای مردان و زنان انفاق‌کننده و آن‌ها که به خدا قرض می‌دهند، پاداشی چندین برابر هست و آنان پاداش ارزشمندی دارند».

سوره بقره آیه ۲۴۵: «مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ؛ کیست آن کسی که به خدا قرض نیکویی بدهد و خدا آن را چندین برابر می‌کند [و به او باز می‌گرداند]».

سوره مائده آیه ۱۲: «وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ؛ به خدا قرض نیکو دهید [و سود نخواهید] تا گناهان شما را بیامرزم».

با توجه به آیات اشاره‌شده، قرض‌الحسنه سنت زیبایی است که خداوند آن را قرار داده است؛ زیرا گاه مشکلات مالی خواسته یا ناخواسته بر انسان عارض و انسان دچار کمبود می‌شود، اما این کمبود دلیل نمی‌شود که هرکس بخواهد شخصیت او را زیر سؤال ببرد و ممکن است بعد از مدتی گشایش صورت گیرد. از این رو دستوری که برای این مقطع زمانی داده شده، قرض‌الحسنه است (نورمحمدی، ۱۳۷۸). درحقیقت، آموزه‌های اسلام در کنار ممنوعیت ربا، مردم را به دادن «قرض‌الحسنه» تشویق می‌کند و معتقد است چنانچه مسلمانان به طور اختیاری و بدون توقع هیچ سودی اقدام به این امر خداپسندانه کنند، به توازن اقتصادی نزدیک‌تر می‌شوند (غفاری، ۱۳۸۵).

۲-۲. قرض الحسنه اعطایی

طبق ماده ۱۶ آیین نامه فصل ۳ قانون عملیات بانکداری بدون ربا، بانکها برای تحقق اهداف مقرر در بندهای ۲ و ۹ اصل ۴۳ قانون اساسی و همچنین، رفع نیازهای اساسی اشخاص، با تخصیص بخشی از منابع خود طبق ضوابطی که به تصویب شورای پول و اعتبار خواهد رسید، در موارد زیر مبادرت به پرداخت قرض الحسنه می کنند.

الف. تأمین وسایل و ابزار و سایر امکانات لازم برای ایجاد کار جهت کسانی که فاقد این گونه امکانات هستند در شکل تعاونی.

ب. کمک به امر افزایش تولید با تأکید بر تولیدات کشاورزی، دامی و صنعتی.

ج. رفع احتیاجات ضروری اشخاص حقیقی مانند هزینه های ازدواج، تهیه جهیزیه، تعمیر و تأمین مسکن، کمک برای ایجاد مسکن در روستا و سایر نیازهای متفرقه.

از آنجاکه قرض الحسنه از ویژگی های منحصر به فردی مانند غیرانتفاعی بودن و اختصاص به موارد اساسی و ضروری برخوردار است، در سطح کلان، تأثیرات مثبتی بر سطح معیشت افراد خواهد گذاشت. از این رو در نظام اقتصادی اسلام برای دستیابی به اهداف عدالت و تأمین اجتماعی و نیز کاهش فاصله طبقاتی از قرض الحسنه به عنوان ابزاری کارا در این زمینه استفاده شده است (حبیبیان نقیبی، ۱۳۸۱). در ادامه، به بررسی سازوکارهای اثرگذاری تسهیلات قرض الحسنه بر متغیرهای کلان اقتصادی (تولید ناخالص داخلی، نرخ تورم، نرخ بیکاری و نابرابری درآمد) خواهیم پرداخت.

۲-۳. آثار اقتصادی قرض الحسنه

۲-۳-۱. کاهش نابرابری درآمد

مسئله توزیع در ادبیات اقتصادی اغلب با بحث عدالت همراه است. با توجه به موضع ادیان و به طور خاص دین اسلام درباره عدالت، توزیع عادلانه دغدغه اصلی آموزه های اسلامی است و نویسندگان حوزه اقتصاد اسلامی به این مسئله پرداخته اند. از جمله آیت الله صدر معتقد است دولت اسلامی وظیفه دارد با وضع مقررات قانونی و ازدیاد ثروت عمومی و بی نیاز کردن افراد جامعه، شرایطی فراهم کند تا تمام افراد از امکانات و موقعیت های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، بهداشتی، شغلی و آموزشی موجود به صورت مساوی برخوردار شوند (صدر، ۱۴۱۷ ق). برای اجرای عدالت بر اساس نظریه اقتصاد اسلامی، ایجاد

فرصت‌های برابر لازم و ضروری است و توزیع عادلانه درآمد و ثروت نیاز به توزیع عادلانه فرصت‌های شغلی و آموزشی دارد (لشکری، ۱۳۹۰).

در مکتب اسلام توجه ویژه‌ای به رفع این معضل اجتماعی-اقتصادی شده است. قرض‌الحسنه می‌تواند سهم مؤثری در تأمین این هدف داشته باشد؛ زیرا در جامعه اسلامی وام‌دهنده قسمتی از درآمد قابل تصرف خود را به قرض‌الحسنه اختصاص می‌دهد. بنابراین، انتظار می‌رود که استمرار آن باعث شود که در هر مقطع زمانی، سهمی از درآمد ثروتمندان در اختیار نیازمندان قرار گیرد. افزون‌بر این، تأثیر قرض‌الحسنه بر توزیع نابرابر درآمدها دارای ویژگی‌هایی است که برخی از آن‌ها به شرح زیر است.

الف. قرض‌الحسنه برخلاف مالیات سبب انتقال درآمد افراد به دولت نمی‌شود. بنابراین، تخصیص بهینه آن‌ها در راستای عدالت اجتماعی منوط به وجود برنامه‌های مناسب در چهارچوب بودجه عمومی نیست.

ب. قرض‌الحسنه با مبانی توزیع درآمد در اسلام هماهنگی دارد؛ زیرا با رعایت احترام به مالکیت خصوصی اعطاکننده وجوه و به اختیار او چنین رفتاری صورت می‌گیرد. در واقع، مصرف‌کننده مسلمان درآمد خود را با توجه به مطلوبیت‌های مختلف میان مصرف خود و خانواده، سرمایه‌گذاری و مصرف نیازمندان برای بهره‌مندی از ثواب معنوی و اخروی تقسیم می‌کند. پ. اختصاص مبلغ وام گرفته‌شده توسط قرض‌گیرنده‌ها به خرید کالاهای ضروری و اساسی، زمینه‌ای را به وجود می‌آورد که منابع موجود از تولید کالاهای لوکس به سوی تولید کالاهای ضروری سوق داده شود. بنابراین، انتظار می‌رود قرض‌الحسنه الگوی تولید را نیز متناسب با نیاز جوامع تغییر دهد.

ت. قرض‌الحسنه شاخص‌های توزیع مطلوب را داراست؛ زیرا اولاً، انگیزه‌های تلاش برای تولید بیشتر است و رشد از بین نمی‌رود. ثانیاً، قرض‌الحسنه پس از اعمال سازوکار قیمت‌ها در محدوده تولیدات مباح مطرح می‌شود و مانع عملکرد این ابزار در اقتصاد جامعه نمی‌شود. ثالثاً، از آنجاکه «نیاز» به‌عنوان یکی از ارکان قرض‌الحسنه مطرح است، در راستای ایجاد زندگی مناسب و تأمین نیازهای اساسی افراد جامعه است.

ث. در وام‌های قرض‌الحسنه تولیدی نیز به نیازمندان کمک می‌شود تا در عوامل تولید و در نتیجه، ارزش‌افزوده آن سهم باشند و با تحریم ربا انتظار می‌رود سهم آنان نیز افزایش یابد. در واقع، قرض‌الحسنه‌های تولیدی شرایطی را به وجود می‌آورند که حتی با سازوکار

بازار سهم بیشتری از ارزش تولید به افراد نیازمند تعلق بگیرد و در نتیجه، توزیع مناسب‌تر درآمدها را می‌توان انتظار داشت (عبادی و جعفری، ۱۳۹۹).

۲-۳-۲. اثر قرض الحسنه بر تورم و اشتغال

قرض الحسنه را می‌توان به مصرفی و تولیدی تقسیم کرد. اگر این وجوه صرف خرید کالاهای مصرفی ضروری شود، تقاضا برای کالاهای ضروری افزایش می‌یابد و اگر عرضه این کالاها باکاهش باشد، مازاد تقاضا موجب افزایش قیمت و بلافاصله باعث افزایش تقاضا برای کار و در نتیجه، افزایش اشتغال، افزایش تولید و بازگشت قیمت به میزان اولیه می‌شود. ولی اگر عرضه این نوع کالاها بی‌کاهش باشد، تنها اثر قرض الحسنه، افزایش قیمت کالاهای مزبور و تورم خواهد بود (حبیبیان نقیعی، ۱۳۸۱).

یکی از مفاسد مهم ربا این است که در تأمین سرمایه بر اساس آن، صاحب کار اقتصادی با قطع نظر از عملکرد فعالیت اقتصادی، متعهد به بازپرداخت اصل و فرع وام بانکی است که باعث به وجود آمدن متغیری «برونزا» در اقتصاد می‌شود و درآمدی خارج از عملکرد بخش حقیقی اقتصاد شکل می‌گیرد که خود آثار سوئی مانند ناعادلانه شدن توزیع درآمدها و تورم را در پی دارد و توازن اقتصادی کشور را در هم می‌کوبد (موسویان، ۱۳۸۱). با توسعه فرهنگ قرض الحسنه، درآمدی خارج از عملکرد بخش حقیقی اقتصاد شکل نمی‌گیرد و در اصطلاح پول کار نمی‌کند و از گسترش بی‌رویه نقدینگی جلوگیری و به تبع آن، نرخ تورم نیز کنترل می‌شود.

۲-۳-۳. اثر قرض الحسنه بر تولید و اشتغال

از دیدگاه اقتصاد خرد، تولیدکننده همیشه در پی حداکثر کردن سود اقتصادی است. سود از مابه‌التفاوت درآمد کل و هزینه کل حاصل می‌شود. این سود هنگامی به حداکثر می‌رسد که قیمت محصول، با هزینه نهایی برابر باشد؛ یعنی $P=MC$. حال اگر فرایند تولید را بلندمدت فرض کنیم، یکی از اقلام تشکیل‌دهنده هزینه نهایی (MC)، نرخ بهره است که تولیدکننده به‌ازای هر واحد اضافی می‌پردازد. نرخ بهره تعادلی در نظام بهره بر اساس الگوی کینزی یا نئوکلاسیک‌ها بر اساس تقاطع منحنی‌های عرضه و تقاضای پول تعیین می‌شود.

اگر تولیدکننده بر اساس وام دریافتی که به‌ازای آن نرخ ثابت و معینی را می‌پردازد، وارد تولید کالا شود، هزینه‌های تولیدی او به‌اندازه‌ای که نرخ بهره می‌پردازد، بالا می‌رود.

در صورتی که اگر به جای نرخ بهره از «قرض الحسنه» به عنوان جایگزین استفاده کند، این بخش از هزینه‌ها حذف می‌شود و در نتیجه، هزینه تولیدکننده کاهش می‌یابد و به تبع آن، هزینه نهایی و هزینه متوسط تولیدکننده کاهش می‌یابد. از این رو با توجه به حداکثر شدن سود بنگاه در برابری قیمت محصول و هزینه نهایی، در سطح قیمت مشخص با توجه به کاهش هزینه نهایی، امکان تولید بیشتری در همان قیمت برای تولیدکننده فراهم می‌شود در حالی که برای تولیدکننده‌ای که از وام بهره‌دار استفاده می‌کند، چنین امکانی فراهم نیست. همچنین، اگر قیمت بازار برای کالاهای مورد نظر به عللی کاهش یابد، تعطیلی برای تولیدکننده استفاده‌کننده از وام بهره‌ای اجتناب‌ناپذیر است در حالی که تولیدکننده استفاده‌کننده از قرض الحسنه به دلیل کاهش هزینه متوسط تولید می‌تواند به تولید ادامه دهد (به شرطی که کاهش هزینه متوسط تولید به اندازه کاهش قیمت باشد) (ماجدی و گلریز، ۱۳۷۳).

همان‌طور که پیش‌تر گفته شد، استفاده از قرض الحسنه برای تأمین مالی چه در سیستم بانکداری اسلامی و چه به صورت شخصی توسط خود افراد، زمانی صورت می‌گیرد که فرد وام‌گیرنده توانایی بازپرداخت سود را ندارد. بنابراین، آنچه درباره کاهش هزینه‌های تولید گفته شد، تنها به واحدهای کوچک تولیدی که امکان بازپرداخت سود را ندارند یا افرادی از گروه‌های پایین درآمدی که قصد احداث واحدهای تولیدی کوچک یا متوسط را دارند، تعلق می‌گیرد. کاهش هزینه تولید طبق آنچه توضیح داده شد، افزایش سرمایه‌گذاری و تولید را دربردارد. در واقع، آن دسته از گروه‌هایی که پیش‌تر به دلیل بالا بودن هزینه‌های تولید و عدم دسترسی به منابع تأمین مالی ارزان، امکان تولید و سرمایه‌گذاری را نداشتند، با استفاده از منابع قرض الحسنه به تولید روی می‌آورند. در نتیجه، استفاده از قرض الحسنه در تأمین مالی این بنگاه‌ها به افزایش تولید می‌انجامد. اثر اقتصادی دیگر افزایش سرمایه‌گذاری که بر افزایش تولید پیشی دارد، افزایش اشتغال نهاده‌های تولیدی است. با افزایش تقاضای سرمایه‌گذاری، زمینه برای فعال شدن دیگر منابع تولید مانند زمین، مواد اولیه، نیروی انسانی و... که بدون استفاده باقی مانده بودند، فراهم می‌آید. با توجه به مطالب فوق، انتظار داریم با جایگزینی سیستم تأمین مالی قرض الحسنه در برخی موارد به جای سیستم تأمین مالی نظام بهره یا سیستم مبتنی بر سود، شاهد بالارفتن اشتغال و تولید باشیم (موسویان، ۱۳۸۱).

صندوق‌های قرض الحسنه تولیدی در راستای ایجاد اشتغال و بالا رفتن تولید اهمیت بسیار دارند. در قرض‌های تولیدی چون بدون واسطه، وجوه وام گرفته‌شده به تأسیس یا گسترش نهاد تولیدی اختصاص می‌یابد، می‌توان انتظار داشت که اشتغال افزایش یابد. در

این مورد هم باید دولت شرایطی را ایجاد کند تا این وجوه باعث نشود که در مؤسسه‌های تولیدی، سرمایه جایگزین کار شود؛ البته به‌خاطر اینکه قرض‌الحسنه‌های تولیدی به مراکز تولیدی کوچک و نیازهای ضروری آنها اختصاص می‌یابد انتظار افزایش اشتغال به‌واسطه آن بیجا نیست (یزدانی، ۱۳۹۰).

۳. تصریح و تبیین مدل

در این پژوهش برای دستیابی به هدف پژوهش، از تکنیک‌های اقتصادسنجی و روش خودهم‌بسته با وقفه توزیعی^۹ استفاده می‌شود و دوره مورد بررسی مقاله سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۸ است.

۳-۱. معرفی مدل و متغیرها

پس از بررسی مدل‌های مختلف در این حوزه، به مدلی دست یافتیم که در آن تسهیلات قرض‌الحسنه به‌عنوان عامل اثرگذار بر تولید ناخالص داخلی به قیمت جاری، نرخ تورم، نرخ بیکاری و ضریب جینی لحاظ شده است.

معادله $Y_t = K^\alpha L^\beta GH^\delta BOF^\gamma$ که در آن Y_t تولید ناخالص داخلی به قیمت جاری، K موجودی سرمایه حقیقی، L تعداد نیروی کار شاغل و GH اعتبارات اعطایی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری در قالب قرض‌الحسنه است.

بعد از لگاریتم گرفتن از هر دو طرف معادله، شکل عمومی الگوی اول به‌صورت زیر است.

$$\ln(Y_{1t}) = \alpha \ln(K_t) + \beta \ln(L_t) + \delta \ln(GH_t) + U_t \quad (1)$$

مدل شماره ۲ بر اساس مطالعات میگوئیل ملو و یورک پونک (۲۰۲۰) که برای بررسی تأثیر متغیرهای کلان و سیاست مالی بر نرخ تورم به کار گرفته شده که در اینجا به‌جای متغیرهای سیاست پولی از تأثیر قرض‌الحسنه استفاده شده است، به شرح زیر است.

$$INF(\pi) = \alpha i + \beta 1 INF_t - 1(\pi) + \beta 2 INT + \beta 3 GH + \epsilon it \quad (2)$$

در رابطه فوق، $INF(\pi)$ نرخ تورم و INT نرخ سود سپرده‌های مدت‌دار و GH تسهیلات قرض‌الحسنه است که بر اساس روابط فوق اقدام به بررسی متغیرها در کوتاه‌مدت و بلندمدت می‌کنیم.

مدل سوم در این مقاله از تحقیق پایتختی اسکوی و عرب مازار (۱۳۹۴) گرفته شده است. براین اساس، برای بررسی و تجزیه و تحلیل اثر ابزارهای تأمین مالی اسلامی بر نرخ

بیکاری در اقتصاد ایران بر اساس مبانی نظری و مطالعات تجربی انجام گرفته، مدل اقتصادسنجی به صورت زیر تصریح می شود.

$$UNEP = F(GH, M, MB, GDP) \quad (۳)$$

در این مدل، UNEP بیان کننده نرخ بیکاری و GH ، M ، MB و GDP به ترتیب نرخ رشد تسهیلات اعطایی قرض الحسنه، عقود مشارکتی، عقود مبادله ای و اقتصادی را نشان می دهد که نسبت به سال گذشته محاسبه می شوند. GDP بیان کننده نرخ رشد تولید ناخالص داخلی به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶ است که به صورت درصد تغییرهای نسبت به سال گذشته محاسبه شده است و از ناحیه تقاضا برای نیروی کار وارد مدل می شود. تقاضا برای نیروی کار، تقاضای مشتق شده است و با افزایش تولید کالا و خدمات انتظار می رود تقاضا برای نیروی کار کاهش یابد.

مدل چهارم در این مقاله از مدل ابونوری و همکاران (۱۳۸۹) استفاده شده است که در این مدل، ضریب جینی به عنوان متغیر وابسته و تورم، بیکاری و هزینه های اجتماعی دولت به عنوان متغیر مستقل است. براین اساس، در مقاله حاضر به جای هزینه های اجتماعی دولت از نسبت تسهیلات قرض الحسنه به کل تسهیلات استفاده و نتایج بررسی می شود.

$$GINI = F(GH, INF, UNEP) \quad (۴)$$

در خصوص معرفی متغیرها و منابع آن ها باید گفت در محاسبه $\ln(Y_{1t})$ از لگاریتم تولید ناخالص داخلی به قیمت جاری، $\ln(\inf)$ از لگاریتم نرخ تورم، $\ln(\text{unep})$ از لگاریتم نرخ بیکاری و $\ln(\text{gini})$ از لگاریتم ضریب جینی که از بانک اطلاعات سری زمانی بانک مرکزی حاصل شده، استفاده شده است. درباره $\ln(K_t)$ نیز از لگاریتم موجودی سرمایه خالص که توسط بانک مرکزی گزارش می شود، استفاده شده است. درباره $\ln(L_t)$ از لگاریتم نیروی کار فعال مرکز آمار بهره گرفته شده است. در محاسبه $\ln(GH_t)$ نیز از لگاریتم اعتبارات اعطایی بانک ها و مؤسسات اعتباری در قالب قرض الحسنه که از بانک اطلاعات سری زمانی بانک مرکزی حاصل شده، استفاده شده است.

۲-۳. تخمین مدل

۱-۲-۳. آزمون مانایی

در این قسمت از تخمین مدل، ابتدا آزمون مانایی هر یک از متغیرها بررسی می شود. همان طور که در جدول ۱ مشاهده می کنید، تمام متغیرها در اولین تفاضل مانا هستند.

جدول ۱: آزمون مانایی

متغیرها	در سطح	اولین تفاضل
inf	-3.593239	-4.985274
(K)	3.124302	-3.716295
L	-0.565671	-4.381533
GH	-2.050491	-5.252795
Y ₁	-4.209257	-7.206594
unep	-2.646101	-5.870202
Gini	-2.535331	-7.309681
M2	-4.472828	-9.327679
INT	-0.450027	-7.396102

منبع: نتایج تحقیق.

۲-۲-۳. آزمون هم‌انباشتگی و تخمین مدل شماره ۱

۱-۲-۲-۳. روش بنرجی، دولادو و مستر

در این روش، اگر مجموع ضرایب وابسته در رابطه کوچک‌تر از ۱ باشد، رابطه کوتاه‌مدت بین متغیرهای مدل به سمت تعادل بلندمدت حرکت خواهد کرد. بنابراین، فرضیه صفر در این آزمون به صورت زیر خواهد بود.

$$H_0: \sum \alpha_i \geq 1$$

$$H_1: \sum \alpha_i < 1$$

همان‌طور که مشاهده می‌شود، در صورتی که فرضیه صفر قابل رد نباشد، نمی‌توان وجود رابطه بلندمدت را تأیید کرد، اما اگر فرضیه صفر به نفع فرضیه مقابل قابل رد باشد، می‌توان وجود رابطه بلندمدت را پذیرفت. آماره آزمون این فرضیه به صورت زیر قابل محاسبه است که $S_{\alpha i}$ بیان‌کننده انحراف معیار مربوط به ضریب α_i است.

$$\sum \alpha_i - 1 / S_{\alpha i}$$

در صورتی که قدر مطلق آماره آزمون به دست‌آمده بزرگ‌تر از قدر مطلق آماره بحرانی بنرجی و دولادو و مستر بزرگ‌تر باشد، می‌توان فرضیه نبود رابطه بلندمدت را رد کرد (Banerjee, Dolado, & Master, 1992, pp.46-53)

در مدل شماره ۱، رابطه فوق برابر با ۴۶- که با توجه به ناحیه بحرانی برای ۳ متغیر توضیحی برابر با ۳/۴۷- است. بنابراین، فرضیه اول مبنی بر نبود تعادل رابطه در بلندمدت رد و فرضیه مقابل پذیرفته می‌شود.

در مدل شماره ۲، رابطه فوق برابر با $۲۰/۸۱-$ که با توجه به ناحیه بحرانی برای ۲ متغیر توضیحی برابر با $۳/۲۲-$ است. بنابراین، فرضیه صفر مبنی بر نبود تعادل در بلندمدت رد و فرضیه مقابل پذیرفته می‌شود.

در مدل شماره ۳، رابطه فوق برابر با $۶/۰۱۹-$ که با توجه به ناحیه بحرانی برای ۴ متغیر توضیحی برابر با $۳/۶۷-$ است. بنابراین، فرضیه صفر مبنی بر نبود تعادل در بلندمدت رد و فرضیه مقابل پذیرفته می‌شود.

در مدل شماره ۴، رابطه فوق برابر با $۸/۰۹-$ که با توجه به ناحیه بحرانی برای ۳ متغیر توضیحی برابر با $۳/۴۷-$ است. بنابراین، فرضیه صفر مبنی بر نبود تعادل در بلندمدت رد و فرضیه مقابل پذیرفته می‌شود.

۳-۲-۳. تخمین مدل در کوتاهمدت

۳-۲-۳-۱. تخمین مدل شماره ۱ در کوتاهمدت

در این مدل، متغیر وابسته تولید ناخالص داخلی و متغیرهای مستقل سرمایه خالص، نسبت تسهیلات قرض‌الحسنه به کل تسهیلات و نیروی کار فعال در تمام بخش‌های اقتصادی است. در این شرایط، ارتباطات متغیرها مبانی نظری را تأیید می‌کند و علامت‌ها قابل اتکا هستند. به عبارت دیگر، هرچه میزان تسهیلات قرض‌الحسنه بیشتر شود، سبب رشد اقتصادی می‌شود؛ گواه این قضیه این است که خالص نیروی فعال بخش‌های مختلف اقتصادی و همچنین خالص سرمایه برای رشد اقتصادی بیشتر می‌شود.

سرعت تعدیل مدل ۱۱ درصد است؛ یعنی هر تغییری در متغیرها با تغییر ۱۱ درصد اقتصاد مواجه می‌شود؛ البته این مدل به لحاظ مبانی نظری در علامت‌ها مناسب است.

جدول ۲: مدل کوتاهمدت شماره ۱

متغیرها	ضریب	Standard error	t- استیودنت	احتمال خطا
Ln(Y ₁)	0.801518	0.206293	3.885330	0.0037
Ln(K)	0.820121	0.105264	7.791058	0.0000
Ln(L)	2.042968	0.641193	3.186200	0.0111
Ln(GH(-2))	0.171053	0.055073	3.105907	0.0126
CointEq(-1)*	-0.117580	0.031025	-3.789839	0.0043

منبع: نتایج تحقیق.

۲-۳-۲. تخمین مدل شماره ۲ در کوتاه مدت

در این مدل، متغیر وابسته تورم و متغیرهای مستقل نرخ سود سپرده‌های مدت‌دار، نسبت تسهیلات قرض الحسنه به کل تسهیلات است. در این شرایط، ارتباطات متغیرها مبانی نظری را تأیید می‌کند و علامت‌ها قابل اتکا هستند. به عبارت دیگر، هرچه میزان تسهیلات قرض الحسنه بیشتر شود سبب کاهش تورم می‌شود. سرعت تعدیل مدل ۶۸ درصد است؛ یعنی هر تغییری در متغیرها با تغییر ۶۸ درصد اقتصاد مواجه می‌شود. این مدل به لحاظ مبانی نظری در علامت‌ها مناسب است.

جدول ۳: مدل کوتاه مدت شماره ۲

متغیرها	ضریب	Standard error	t- استیودنت	احتمال خطا
Ln(inf(-1))	0.11582	0.047784	2.42380	0.0311
Ln(INT(-1))	0.25735	0.091418	2.81509	0.0081
Ln(GH(-3))	-0.157256	0.037963	-4.142339	0.0404
CointEq(-1)*	-0.687137	0.133238	-5.157181	0.0000

منبع: نتایج تحقیق.

۳-۳-۲. تخمین مدل شماره ۳ در کوتاه مدت

در این مدل، متغیر وابسته نرخ بیکاری و متغیرهای مستقل نسبت تسهیلات قرض الحسنه به کل تسهیلات، تسهیلات مبادله‌ای، مشارکتی و تولید ناخالص داخلی است. در این شرایط، ارتباطات متغیرها مبانی نظری را تأیید می‌کند و علامت‌ها قابل اتکا هستند. به عبارت دیگر، هرچه میزان تسهیلات قرض الحسنه بیشتر شود سبب کاهش نرخ بیکاری می‌شود. همچنین، نرخ رشد مانده تسهیلات مبادله‌ای و نرخ رشد تولید ناخالص داخلی سبب کاهش نرخ بیکاری می‌شود. سرعت تعدیل مدل ۶۸ درصد است؛ یعنی هر تغییری در متغیرها با تغییر ۶۸ درصد اقتصاد مواجه می‌شود. این مدل به لحاظ مبانی نظری در علامت‌ها مناسب است.

جدول ۴: مدل کوتاهمدت شماره ۳

متغیرها	ضریب	Standard error	t- استیودنت	احتمال خطا
Ln(unep(-2))	0.382734	0.156184	2.450521	0.0053
Ln(M)	-0.015490	0.007826	-1.979299	0.0010
Ln(MB)	-0.045641	0.018121	-2.518679	0.0291
Ln(GDP)	-0.287646	0.125325	-2.295200	0.0000
Ln(GH)	0.384557-	0.146259	2.629287-	0.0167
CointEq(-1)*	-0.684379	0.142369	-4.807078	0.0000

منبع: نتایج تحقیق.

۴-۳-۲- تخمین مدل شماره ۴ در کوتاهمدت

در این مدل متغیر وابسته ضریب جینی و متغیرهای مستقل نسبت تسهیلات قرض الحسنه به کل تسهیلات، نرخ بیکاری و نرخ تورم است. در این شرایط، ارتباطات متغیرها مبانی نظری را تأیید می‌کند و علامت‌ها قابل اتکا هستند. به عبارت دیگر، هرچه میزان تسهیلات قرض الحسنه بیشتر شود سبب کاهش ضریب جینی می‌شود. سرعت تعدیل مدل ۲۳ درصد است، یعنی هر تغییری در متغیرها با تغییر ۲۳ درصد اقتصاد مواجه می‌شود. این مدل به لحاظ مبانی نظری در علامت‌ها مناسب است.

جدول ۵: مدل کوتاهمدت شماره ۴

متغیرها	ضریب	Standard error	t- استیودنت	احتمال خطا
Ln(gini(-1))	0.265478	0.119580	2.220081	0.0003
Ln(unep(-1))	0.402698	0.321486	1.252614	0.0000
Ln(INF(-1))	0.124596	0.054698	2.277889	0.0001
Ln(GH(-1))	-0.07853	0.023695	-3.314201	0.0202
CointEq(-1)*	0.236547-	0.063375	3.732497-	0.0000

منبع: نتایج تحقیق.

۴-۳-۲- تخمین مدل در بلندمدت

۴-۳-۱- تخمین مدل شماره ۱ در بلندمدت

مدل شماره ۱ در بلندمدت معنادار نیست که بدین مفهوم است که این متغیرها در بلندمدت تأثیر معناداری بر تولید ناخالص داخلی ندارند.

جدول ۶: مدل بلندمدت شماره ۱

متغیرها	ضریب	Standard error	t- استیودنت	احتمال خطا
Ln(K)	1.675802	2.283776	0.733786	0.4818
Ln(L)	8.156065	13.34734	0.611063	0.5563
Ln(GH)	-1.371819	3.368115	-0.407296	0.6933

منبع: نتایج تحقیق.

۳-۲-۴. تخمین مدل شماره ۲ در بلندمدت

همان‌طور که در جدول ۷ مشاهده می‌کنید، نتایج گویای تأثیر معکوس تسهیلات قرض الحسنه بر رشد تورم شده است. این نشان می‌دهد که در بلندمدت به دلیل تأثیر بر پایه پولی و حجم نقدینگی و جذب آن در بخش تولید سبب کاهش تورم می‌شود؛ زیرا حجم تولید وقتی افزایش یابد، هزینه‌های تولید کاهش می‌یابد و در نهایت، سبب کاهش سطح عمومی قیمت‌ها می‌شود.

جدول ۷: مدل بلندمدت شماره ۲

متغیرها	ضریب	Standard error	t- استیودنت	احتمال خطا
Ln(inf)	-0.102272	0.058317	-1.753699	0.0821
Ln(INT)	-0.204890	0.091418	-2.066593	0.0081
Ln(GH)	-0.309547	0.137739	-2.247399	0.0035

منبع: نتایج تحقیق.

۳-۲-۴. تخمین مدل شماره ۳ در بلندمدت

همان‌طور که در جدول ۸ مشاهده می‌کنید، نتایج کوتاه‌مدت در بلندمدت تأیید می‌شود و گویای تأثیر مثبت تسهیلات قرض الحسنه و تسهیلات مبادله‌ای بر کاهش بیکاری است. این نشان می‌دهد که تسهیلات عقود اسلامی به خصوص قرض الحسنه که بانک‌ها و مؤسسات مالی اعتباری پرداخت می‌کنند، به سمت تولید می‌رود و سبب کاهش نرخ بیکاری می‌شود.

جدول ۸: مدل بلندمدت شماره ۳

متغیرها	ضریب	Standard error	t- استیودنت	احتمال خطا
Ln(M)	0.014563	0.076193	0.191133	0.7598
Ln(MB)	-0.265413	0.123654	-2.146416	0.0291
Ln(GDP)	0.654892	0.389524	1.681262	0.0723
Ln(GH)	-0.256914	0.036538	-7.031419	0.0028

منبع: نتایج تحقیق.

۳-۲-۴. تخمین مدل شماره ۴ در بلندمدت

همان‌طور که در جدول ۹ مشاهده می‌کنید، نتایج گویای تأثیر تسهیلات قرض‌الحسنه بر ضریب جینی است. این نشان می‌دهد که در بلندمدت تسهیلات قرض‌الحسنه تأثیر منفی دارد. به عبارت دیگر، این تسهیلات به سمت تولید و رشد اقتصادی می‌رود که در نهایت، سبب کاهش نابرابری بین اقشار کم درآمد می‌شود.

جدول ۹: مدل بلندمدت شماره ۴

متغیرها	ضریب	Standard error	t- استیودنت	احتمال خطا
Ln(unep)	0.375412	0.263547	1.424459	0.0765
Ln(INF)	0.162345	0.065398	2.482415	0.0001
Ln(GH)	-0.062314	0.031123	-2.002184	0.0402

منبع: نتایج تحقیق.

بحث و نتیجه‌گیری

در این مطالعه، تأثیر تسهیلات قرض‌الحسنه بر متغیرهای کلان اقتصادی مورد بررسی قرار گرفت. برای این منظور، با استفاده از اطلاعات دوره زمانی ۱۳۶۸-۱۳۹۸ در اقتصاد ایران و روش خودهم‌بسته با وقفه توزیعی، تأثیر تسهیلات قرض‌الحسنه بر تولید ناخالص داخلی، نرخ تورم، نرخ بیکاری و شاخص ضریب جینی بررسی شده است. با توجه به اهمیت تسهیلات قرض‌الحسنه، چهار فرضیه برای این مقاله مطرح شد.

فرضیه اول: نتایج بالا حاکی است که در کوتاه‌مدت رابطه مثبت و معناداری بین تسهیلات قرض‌الحسنه و رشد اقتصادی وجود دارد و فرضیه اول تأیید می‌شود. گواه این قضیه این است که خالص نیروی فعال بخش‌های مختلف اقتصادی و خالص سرمایه بیشتر می‌شود.

فرضیه دوم: با توجه به نتایج بالا، رابطه میزان تسهیلات قرض‌الحسنه با نرخ تورم منفی است. از این رو فرضیه دوم تأیید می‌شود.

فرضیه سوم: از نتایج بالا استنباط می‌شود که میان میزان تسهیلات قرض‌الحسنه و نرخ بیکاری رابطه معکوس وجود دارد. از این رو فرضیه سوم تأیید می‌شود.

فرضیه چهارم: با توجه به نتایج بالا، میان میزان تسهیلات قرض الحسنه و ضریب جینی رابطه معکوس وجود دارد. از این رو فرضیه چهارم تأیید می‌شود که گواه این قضیه است که تسهیلات قرض الحسنه راهی به سمت تولید است و همچنان که سبب کاهش نرخ بیکاری و ارتقای سطح زندگی اقشار آسیب‌پذیر می‌شود، در نهایت، سبب کاهش ضریب جینی می‌شود. بر اساس مباحث نظری انتظار می‌رود تسهیلات قرض الحسنه تأثیر مثبتی بر اقتصاد کشور و متغیرهای اقتصادی داشته باشد. برای مثال جعفری و عبادی (۱۳۹۹) و ابونوری و همکاران (۱۳۸۹) در مقاله‌های خود بیان کردند که تسهیلات قرض الحسنه منجر به توزیع عادلانه درآمد می‌شود و از فاصله طبقاتی در جامعه می‌کاهد. مشتاق احمد و بوخاری (۲۰۱۷) به نقش تسهیلات قرض الحسنه در راستای بهبود اقتصاد تأکید کرده‌اند. حبیبیان نقیبی (۱۳۸۱) و پایتختی اسکوی و عرب مازار (۱۳۹۴) نیز در مطالعات خود بیان کردند که در قرض الحسنه‌های تولیدی، انتظار افزایش اشتغال بیجا نیست. مطالعه تجربی انجام‌شده نیز گواه بر تأیید مطالعات پیشین در باب اهمیت این وام نیکو و خداپسندانه است. بررسی‌های آماری مقاله حاضر نشان می‌دهد که قرض الحسنه موجب افزایش رشد اقتصادی، کاهش نرخ بیکاری، کاهش تورم و بهبود توزیع درآمد در جامعه می‌شود. از این رو می‌توان گفت که نظام اقتصادی اسلام قرض الحسنه را به‌عنوان ابزاری مؤثر برای توزیع عادلانه درآمد، تغییر الگوی تولید و افزایش اشتغال در نظر گرفته است.

با توجه به تأثیر مثبت قرض الحسنه بر متغیرهای اقتصاد کلان، در اقتصاد ایران نیز اعطای تسهیلات اعتباری بانک‌ها و مؤسسات اعتباری در قالب قرض الحسنه، نقش مؤثری بر متغیرهای اقتصاد کلان داشته است. با توجه به آیات و روایات و بررسی آثار اقتصادی قرض الحسنه در جامعه مشخص شد قرض الحسنه در توزیع درآمد، اشتغال، رشد اقتصادی و تورم تأثیرگذار است و باعث بهبود اقتصاد جامعه می‌شود. از آنجا که خداوند پاداشی بیش از پاداش صدقه برای قرض قرار داده است، می‌توان گفت که قطعاً قرض موضوعی مهم است و رواج آن در میان افراد باعث سلامت اقتصادی جامعه می‌شود. در اعطای وام قرض الحسنه تکیه اصلی بر مشارکت جدی افراد است که با نظارت بانک مرکزی می‌تواند گام مؤثری در موفقیت این مهم بردارند. پیشنهاد می‌شود با توجه به حجم زیاد سپرده‌های جاری قرض الحسنه در بانک‌ها و مؤسسه‌های اعتباری غیر بانکی، حداکثر وام قرض الحسنه پرداخت شود و بانک مرکزی با نظارت دقیق بر عملکرد بانک‌های موجود کنونی که متولی تجهیز و تخصیص تسهیلات

قرض الحسنه هستند، بتواند از هدایت اعتبارات قرض الحسنه به سمت مسیرهایی که منتج به کسب سود از طریق سفته‌بازی می‌شود، جلوگیری کند و با سوق دادن این تسهیلات به سمت تولید، با افزایش اشتغال و تأمین نیازهای ضروری طبقات کم‌درآمد، نقش فعالی در راستای حل مشکلات اقتصادی جامعه داشته باشد تا حق نیازمندان واقعی که باید نهایت بهره را از این‌گونه اعتبارات ببرند، تضییع نشود. با سوق دادن تسهیلات قرض الحسنه به سمت تولید و نظارت دقیق و کنترل‌شده بر آن، می‌توان از این سنت الهی که مورد تأکید قرآن عظیم‌الشأن و روایات اسلامی است، در راستای بهبود شرایط اقتصادی کشور گام برداشت.

یادداشت‌ها

1. Panel Data
2. Auto Regression Model Distributed Lag (ARDL)
3. Impulse Response Functions
4. Vector Autoregressive
5. Ergeç & Kaytancı
6. Mushtaq Ahmed & Bukhari
7. Boukhatem & Ben Moussa
8. Baaeth Atallah
9. ARDL

کتابنامه

قرآن کریم.

ابونوری، عباسعلی؛ مفتاح، سمیه؛ و پرهیزی گشتی، هادی (زمستان ۱۳۸۹). تجزیه و تحلیل اثر تورم بر توزیع درآمد در ایران (تحلیل مقایسه‌ای مناطق شهری و روستایی ایران). فصلنامه علوم اقتصادی، سال ۴، شماره ۱۳، ۷۸-۹۶.

انتشارات بانک مرکزی جمهوری اسلامی (۱۳۶۲). قانون عملیات بانکی بدون ربا. ایزدخواستی، حجت (۱۳۹۷). تأثیر تسهیلات قرض الحسنه بر توزیع درآمد در ایران. دوفصلنامه جستارهای اقتصادی، (۱۵) ۳۰، ۵۰-۲۹.

پایتختی اسکویی، سیدعلی؛ و عرب مازار، عباس (بهار ۱۳۹۴). بررسی اثر عقود بانکداری اسلامی بر نرخ بیکاری در ایران. فصلنامه علمی-پژوهشی اقتصاد اسلامی، سال ۱۶، شماره ۶۱، ۶۶-۷۷.

- تابلی، حمید؛ و کوچک‌زاده، اسماء (۱۳۹۲). بررسی عوامل مؤثر بر توزیع درآمد در کشورهای اسلامی منتخب عضو سازمان کنفرانس اسلامی. *دوفصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات اقتصاد اسلامی*، سال ۶، شماره ۱۱، ۹۱-۱۰۶.
- جعفری، مهدی؛ عمادی، سیدجواد؛ و رمضانپور، اسماعیل (بهار ۱۴۰۰). بررسی تأثیر هم‌زمان سیاست‌های پولی و مالی بر نابرابری درآمد در ایران. *اقتصاد کاربردی دانشگاه آزاد*، دوره ۱۱، شماره ۶۳، ۱۴۰۰، ص ۵۱-۳۹.
- حبیبیان نقیبی، مجید (۱۳۸۱). قرض‌الحسنه و راهبردهای توسعه اقتصادی. *فصلنامه مفید*، (۸) ۳۱، ۱۵۰-۱۲۳.
- حبیبیان نقیبی، مجید (۱۳۸۴). قرض‌الحسنه و راهبرد تأمین نیازهای اساسی. *پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی*، شماره ۳۵، ۳۶-۵.
- سعیدی، پرویز (۱۳۸۸). ارزیابی نقش تسهیلات شبکه بانکی در رشد اقتصادی. *پژوهش‌نامه اقتصادی*، شماره ۶ (ویژه‌نامه بانک)، ۱۹۳-۱۶۷.
- صدر، سیدمحمدباقر (بی‌تا). *نقش دین در اقتصاد اسلامی* (محمد محمدی، مترجم). قم: انتشارات هادی.
- صمصامی، حسین (۱۳۸۹). ربا و مشکلات اقتصاد ایران. *معرفت اقتصادی*، سال اول، شماره اول، ۱۴۰-۱۱۳.
- عبادی، روح‌الله؛ و جعفری، مهدی (۱۳۹۹). قرض‌الحسنه راهبردی برای اقتصاد سالم. *فصلنامه اقتصاد بانکداری اسلامی*، (۹) ۳۲، ۹۱-۱۲۲.
- غفاری، حسن محمد (۱۳۸۵). بررسی تأثیر قرض الحسنه بر توزیع درآمد. *دانش‌پژوهان*، شماره ۹، لشکری، محمد (۱۳۹۰). تأمین عدالت و امکان استفاده برابر افراد جامعه از فرصت‌ها براساس بهبود توزیع درآمد. *مجله راهبرد توسعه*، شماره ۲۵.
- ماجدی، علی؛ و حسن گلریز (۱۳۷۷). *پول و بانکداری از نظریه تا سیاست‌گذاری*. تهران: مؤسسه بانکداری ایران.
- مطیعی، رضا (۱۳۹۳). قرض‌الحسنه و نقش آن در تحقق اقتصاد مقاومتی (با تأکید بر فرمایشات مقام معظم رهبری). *سومین همایش ملی پولی و بانکی صندوق‌های قرض‌الحسنه*.
- موسویان، سیدعباس (۱۳۸۱). آثار اقتصادی جایگزینی نظام مشارکت به جای نظام بهره. *فصلنامه اقتصاد اسلامی*، (۲) ۵، ۸۶-۵۹.

موسویان، سیدعباس؛ و ورمرزیاری، بهروز (۱۳۹۱). بررسی بانکداری بدون ربا بر رشد اقتصادی در ایران. فصلنامه اقتصاد اسلامی، (۱۲) ۴۸، ۵۲-۲۹.

مهرگان، نادر؛ و خوش اخلاق، مهدی (۱۳۹۵). اثر تسهیلات قرض الحسنه بر توزیع درآمد در ایران (با استفاده از شاخص سهم نسبی درآمدی دهک‌ها). فصلنامه اقتصاد بانکداری اسلامی، (۵) ۱۶، ۹۳-۱۱۹.

میرمعزی، سیدحسین (۱۳۷۷). ترسیم نظام اقتصادی اسلام بر اساس مکتب اقتصادی آن از دیدگاه امام خمینی. نامه مفید، شماره ۱۴، ۲۱۸-۱۸۵.

نظریور، محمدتقی؛ اشراقی، فرشته؛ و خواجه سعید، زهره (۱۳۹۲). اثر بانکداری اسلامی و رشد اقتصادی بر فقر و نابرابری اقتصادی در کشورهای منتخب اسلامی. مطالعات کمی در مدیریت، (۴) ۲، ۴۳-۵۸.

نورمحمدی، علی (۱۳۷۸). قرض الحسنه. تهران: انتشارات فروزان.

نوری احمدآبادی، حبیب (۱۳۹۰). بررسی مزیت‌های بانکداری اسلامی (پایان‌نامه کارشناسی ارشد)، دانشگاه تهران.

هادوی‌نیا، علی اصغر؛ و عرب بافرانی، بهنام (۱۳۹۵). بررسی مزایا و آثار اجتماعی و اقتصادی اوراق قرض الحسنه. نشریه علمی اقتصاد و بانکداری اسلامی، (۵) ۱۶، ۳۶-۷.

هادوی‌نیا، علی اصغر و عرب بافرانی، بهنام (۱۳۹۶). قرض الحسنه در اقتصاد اسلامی. نشریه علمی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره ۱۹، ۲۴۷-۲۲۹.

یزدانی، مریم (۱۳۹۰). قرض الحسنه و نقش آن در رفع نیازهای اجتماعی و اقتصادی. ماهنامه بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی، شماره‌های ۶ و ۵.

Aldalaien, B. A. (2021). The Impact of Islamic Banks on the Gross Domestic Product (GDP): An Empirical Study in Dubai. *International Journal of Business and Management*, 14(4), 135-135.

Ahmed, M. M., & Bukhari, S. N. B. (2019). The Concept of Qarz-ul-Hasan and its Practices in Islamic Banking Industry of Pakistan. *Al Basirah*, 8 (2).

Abduh, M. and Azmi Omar, M. (2012). "Islamic banking and economic growth: the Indonesian experience"; *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 5(1), 35-47.

Boukhatem, J. and Ben Moussa, F. (2018). The effect of Islamic banks on GDP growth: Some evidence from selected MENA countries. *Borsa Istanbul Revue*, 18(3). 231-247.

Banerjee, A., J.J. Dolado, and R. Master (1992). On Some Simple Tests for Cointegration: The Cost of Simplicity, Bank of Spain, Working Paper, No. 9302. (46,53).

- Ergeç, E. H., & Kaytancı, B. G. (2017). Effects of Islamic Banking on employment: Turkish experience. In Handbook of Research on Unemployment and Labor Market Sustainability in the Era of Globalization (pp. 235-254). IGI Global.
- Miguel Mello, Jorge Ponce.(2020). "Fiscal policy and inflation expectations" Banco Central del Uruguay Working Papers, 7-2020.
- Alqoraan karim, In Persian Aboonoori, Abasali: Mofateh, Somayeh: Parhizigashti Hadi(1389).Tajziye va Tahlil Asar tavarom bar tozie daramad dar iran (tahlil moghayese manategh shahri va roostae) faslname oloome eghtesadi, saal 4, shomare 13, zemestan 1389, p 78-96. In Persian eslami va roshde eghtesadi bar faghr va nabarabari eghtesadi dar keshvarhaye montakhabe eslami, motaleat kami dar modiriati, (4)2. P43-58. In Persian
- Ebadi, roohallah va jafari, Mahdi(1399). gharzolhasane rahbordi baraye eghtesad salem, faslname eghtesad bankdari eslami, (9) 32. P91-122. In Persian.
- Ghafari, hasan mohammad (1385). Barresi tasir gharzolhasane bar toziee daramad ,daneshpajooan, shomare 9. In Persian.
- Ghanoon amaliyat banki bedoone reba(1362). Entesharat bank markazi jomhoori eslami . In Persian
- Habibian , majid(1381). gharzolhasan va rahbordhaye tose eghtesadi, faslname mofid.31(8). P123-150. In Persian
- Habibian, Majid(1384). gharzolhasame va rahbord tamin niyazhaye asasi, pajooohesha va siyasathaye eghtesadi, shomare 35,p 5-36. In Persian
- Hadavi nia, Ali asghar va arab, b, behnam(1395). barresi mazaya va asar ejtemadi va eghtesadi oraghe gharzolhasane, nashriye elmi eghtesad va bankdari eslami,16(5) p7-36. In Persian
- Hadavi nia, Ali asghar va arab, b, behnam(1396). gharzolhasane dar eghtesad eslami, nashriye elmi eghtesad va bankdari eslami, shomare 19.p229-247. In Persian
- Izadkhasti, Hojat(1379). Tasir Tashilat gharzolhasane bar tozie daramad dar iran, faslname jostarha eghtesadi .30(15). P29-50. In Persian
- Jafari, Mahdi, seyed javad Emadi, Ramzanpoor Esmaeel(1400) baresi tasir hamzaman siyasathaye pooli va mali bar nabarabari daramad dar iran, eghtesad karbordi, daneshgah azad, shomare 63. Bahar 1400.p39-51. In Persian
- Lashkari, Mohammad(1390). Tamin Edalat na emkan estefade barabar az forsatha barasas behbood toziee daramad, majale rahbord tosee, shomare 25. In Persian
- Mehrgan, seyed hossein(1377). Tarsim nezame eghtedi islam barasas maktab eghtesadi an az didgah emam Khomeini, name mofid, shomare, 14, p185-218. In Persian
- Majedi, Ali, hasan golriz(1377). pool va bankdari az nazariye ta siyasat gozari, Tehran: moasse bankdari iran. In Persian
- Moosavian, seyed Abas(1381). Asar eghtesadi nezame mosharekat bejaye nezame bahre, faslname eghtesad eslami(2)5.p59-68. In Persian
- Moosavian, seyed Aba va ramzyari, behrooz(1391). Barresi bankdari bedoonr reba bar roshde eghtesad dar iran. Faslname eghtesad eslami.(12) 48.p 29-52. In Persian
- Moti, reza(1393). gharzolhasane va naghshhe an dar tahaghigh eghtesad moghavemati, sevomin hamayesh meli pooli va banki sandogh gharzolhasane. In Persian

- Noori, Ahmad abadi, habib(1390) Barresi maziyat haye bankdari eslami, payanname karshenasi Arshad, daneshgah Tehran. In Persian
- Noor mohammadi, Ali(1378). Gharzolhasaneh , Tehran, entesharat foroozan. In Persian
- Nazarpoor, mohammad naghi, eshraghi, fereshte, khaje saeed, zohre(1392). Asar bankdari. In Persian
- Paytajkti oskooyi, seyed ali: arab mazar, abas(1394) .barresi asar aghdhaye bankdari eslami bar nerkhe bikari dar iran, faslname eghtesad eslami. Sal 16. Shomare 61. Bahar 1394, p66-77. In Persian
- Saeedi ,parviz(1388). arzyabi naghshhe tashilate banki dar roshe eghteadi, pajooeshname eghtesadi, shomare 6. P167-193. In Persian
- Sadr, seyed mohammad bagher , naghshhe din dar eghtesad eslami, tarjome mohammad mohammadi, ghom, entesharat hadi. In Persian
- Samsami, Hossein.(1389). reba va moshkelate eghtesad iran, marefat eghtesadi, saal aval, shomare aval, p113-140. In Persian
- Tabli, Hamid, koochak zade , asma(1392). Barresi avamel moaser bar tozie daramad dar keshvarhaye eslami montakhabe ozve konferance eslami, motaleat eghtesad eslami, sal 6. Shomare 11.p91-106. In Persian
- Yazdani , Maryam(1390). gharzolhasane va naghshhe an dar raf niaghaye ejtemadi va eghtesadi, mahname Barresi masael va siyasathaye eghtesadi, shomare 5,6. In Persian
- Aldalaieen, B. A. (2021). The Impact of Islamic Banks on the Gross Domestic Product (GDP): An Empirical Study in Dubai. *International Journal of Business and Management*, 14(4), 135-135. In english
- Ahmed, M. M., & Bukhari, S. N. B. (2019). The Concept of Qarz-ul-Hasan and its Practices in Islamic Banking Industry of Pakistan. *Al Basirah*, 8 (2). In english
- Abduh, M. and Azmi Omar, M. (2012).“Islamic banking and economic growth: the Indonesian experience”; *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 5(1), 35-47. In english
- Boukhatem, J. and Ben Moussa, F. . (2018). The effect of Islamic banks on GDP growth: Some evidence from selected MENA countries. *Borsa Istanbul Revue*, 18(3). 231-247. In english
- Banerjee, A., J.J. Dolado, and R. Master (1992). On Some Simple Tests for Cointegration:The Cost of Simplicity, Bank of Spain, Working Paper, No. 9302. (46,53). In english
- Ergeç, E. H., & Kaytancı, B. G. (2017). Effects of Islamic Banking on employment: Turkish experience. In *Handbook of Research on Unemployment and Labor Market Sustainability in the Era of Globalization* (pp. 235-254). IGI Global. In english
- Miguel Mello, Jorge Ponce.(2020). “Fiscal policy and inflation expectations” Banco Central del Uruguay Working Papers, 7-2020. In english